Fórizs Gergely

A kritikai filozófia értelmezése Márton István Krug-kompendiumában (1820)

I. A KRUG-FORDÍTÁS A SZAKIRODALOMBAN

Márton István, a pápai református kollégium filozófia és matematika tanára 1820-ban Bécsben kiadott egy kompendiumot, mely Wilhelm Traugott Krug lipcsei professzor *Fundamentalphilosophie* című könyvének és *System der theoretischen Philosophie* nevet viselő, háromkötetes munkájának rövidített latin fordítását tartalmazza. A kiadvány a *Systema philosophiae criticae I.* címet kapta. (Krug 1820; ebből a *Denklehre oder Logik* fordítása külön kötetben is megjelent: Krug 1820/a. A tervezett második kötet nem látott napvilágot, amint arra még visszatérek.)

Az igen régen kialakult szakirodalmi konszenzus szerint a műnek a hazai Kant-recepcióban betöltött helye kölcsönöz jelentőséget (lásd pl. Tóth 1833. 196; Almási Balogh 1835. 116; Meltzl 1881). Az idevágó okfejtés szerint Krug munkái a „kantiánus filozófiát" képviselik, amit ő előad, az „újra átgondolt, rendszerében átdolgozott, világosan és népszerűen előadott kritikai filozófia" (Nagy 1983. 166), így annak fordítása lényegében nem más, mint „a kanti kriticizmusról írott kézikönyv" (Mester 2006. 74). A korban elterjedt munka az eredeti pótlékának számított: „A kanti művek mellett és helyettük is szívta be a magyarországi filozofálás Krug munkáit" (Nagy 1983. 169).

Annak, hogy Márton nem a königsbergi filozófus munkáit ültette át, hanem a filozófiatörténetben mára már számon nem tartott Krughoz fordult, a bevett elbeszélés szerint gyakorlati okai vannak: egyrészt Kant filozófiája tiltás alá esett a Helytartótanács 1795-ös rendelete óta, s bár a tiltás a katolikus oktatási intézményekre vonatkozott, hatása volt a református oktatásra is, amit legkésőbb Budai Ferenc 1801-es Kant-ellenes pamfletje óta Márton saját bőrén is érezhetett:

> [Márton] a *Rosta* után megalkudni kényszerült, és a kritikai filozófiát a Krug tálalásában adta csupán, mert Kant neve akkor már anathéma volt. Így érti meg az ember, hogy miért volt Krug filozófiája annyira felkapott a múlt [értsd: a 19. – F. G.] század elején iskoláinkban. Kantot nem, de Krugot mint kevésbé forradalmit megtűrték a felsőbb hatóságok is. (Horkay 1974. 211.)

Krug oktatásának másik kézenfekvő gyakorlati okát abban látták, hogy – szemben Kanttal – „egyszerű és világos előadása különösen [Márton] hallgatósága számára ajánlotta ezt a szerzőt, akinek művei tankönyvekül is alkalmasak voltak" (Trócsányi 1931. 213); „könnyebben olvasható író volt, mint Kant és így jobban megfelelt szakszerű terminológiában járatlan közönségünknek" (Pukánszky 1932. 6). Ezzel együtt a Krug-könyvet a hazai Kant-kultusz fontos kifejeződésének tekintik, amire már a címmetszet Kant-obeliszkje is utal:

> Márton István ezzel a képpel bizonyára nemcsak azt akarta jelezni, hogy Kant gondolatrendszere az egyetemes filozófia fejlődésének tetőpontja, hanem ki akarta domborítani azt is, hogy a königsbergi gondolkodónak a magyar filozófiára gyakorolt hatása mellett minden más szellemi tényező eltörpül (Pukánszky 1932. 6).

A munka latin nyelvűsége általában elmarasztalást váltott ki a szakirodalomban, Horkay László egyenesen „pálfordulásról" ír ahhoz képest, hogy Márton húsz évvel korábban még bátran kiállt a magyar nyelv alkalmazása mellett (Horkay 1974. 212). A munkát ily módon kettős megalkuvással szokás vádolni: Márton Krugot fordít – Kant helyett; ráadásul latinra – magyar helyett. Jól illeszkedik ez a beállítás az életmű egészének kudarcos megítéléséhez: „[Márton István] nem tudta kifutni magát, helyesebben nem engedték, hogy kifussa magát" (Horkay 1974. 212).

Ez az önmagában koherensnek tűnő ábrázolás azonban figyelmen kívül hagy néhány alapvető történeti tényt, és a kritikai filozófia fogalmának értelmezésében eltér az elsődleges történeti kontextustól.

II. A KRUG-FORDÍTÁS KÜLSŐ KÖRÜLMÉNYEI

A Márton István által oktatott filozófia tartalmát legrészletesebben Horkay László vizsgálta a fellelhető hallgatói jegyzetek alapján. Ezekből annyi derül ki, hogy Márton 1800-ban még közvetlenül Kant alapján adta elő az anyagot, 1810-ben viszont már úgymond nem a „tiszta kanti filozófiát" oktatta, hanem csupán „Krug tálalásában" (Horkay 1974. 211). Arra viszont nem sikerült eddig közvetlen bizonyítékot találni, hogy Márton ezt a váltást a Kant-tilalom hatására hajtotta volna végre. A szakirodalmi elbeszélésnek az az eleme szintén kétes, hogy Krugot – Kanttal szemben – mint ideológiailag megfelelőbb szerzőt jobban megtűrték volna a hatóságok. Ennek ellentmond például az a tény, hogy Márton második Krug-könyvét, mely *Systematis philosophiæ in compendium redactæ pars altera* címmel a *System der praktischen Philosophie* három darabját foglalta magában, a bécsi cenzúra nem engedte sajtó alá. A pápai református levéltárban őrzött cenzúrapéldányon olvasható a bécsi könyvvizsgáló hivatalt képviselő Franz Sartori 1822-es rájegyzése: „non admittitur" (Dunántúli Református Egyházkerület

Nagykönyvtára, 0.390.e). E betiltott kéziratról annak ellenére nem szokott tudomást venni az újabb Márton-szakirodalom, hogy annak létezéséről már a filozófus első monográfusa hírt adott, sőt részletes ismertetést is közölt róla (Szabó 1860. 69–82). A kérdést, hogy a három művet magában foglaló fordításból Krug jog-, erkölcs- vagy vallástana váltotta-e ki a cenzúra rosszallását, jelenleg nem tudom megválaszolni. Tény azonban, hogy a legutóbbi könyv német eredetije, vagyis a *Religionslehre oder Eusebiologie* 1819 óta már indexen volt mint korlátozottan hozzáférhető („erga schedam") munka (lásd a Bécsi Egyetem adatbázisát: < https://www.univie.ac.at/zensur >). A cenzurális korlátozás nem csak az említett Krug-művekre vonatkozott: a lipcsei professzor rendszeres szereplője volt az osztrák cenzúralistáknak. A korabeli cenzúraadatokat összegző monográfia szerint Krug az Ausztriában 1821 és 1848 között leggyakrabban indexre tett szerzők sorában az előkelő 3. helyet foglalta el, 56 betiltással (Bachleitner 2017. 166). Először 1795-ben került tiltólistára, és – főleg vallásfilozófiai művei és politikai röpiratai révén – ez még rendszeresen megismétlődött vele a következő fél évszázadban. Krug tehát – Kanthoz hasonlóan – korántsem volt általánosan tolerált szerző a Habsburg Birodalomban. Ehhez még azt kell hozzáfűzni, hogy a Kant-tilalom mértékének megállapítása korántsem egyszerű feladat. A szakirodalomban ellentétes álláspontok fogalmazódnak meg azzal kapcsolatban, hogy a Habsburg cenzúra 1798-ban általános tilalom alá vonta-e a filozófus műveit, vagy a tiltás a valláselméleti és államfilozófiai munkákra korlátozódott, és így a *Kritikák*ra nem vonatkozott (vö. Sauer 1982. 278; Wilfing 2015). A kérdés mindenképpen további tisztázást igényel, hiszen az a tény, hogy Kant 1799 után csak ritkán fordul elő a tiltólistákon (Bachleitner 2017. 157), egyaránt magyarázható az általános tilalommal és egy esetleges megengedőbb szemlélettel.

A Márton-fordítás latin nyelvűségének okaival itt most nem kívánok behatóan foglalkozni, csak utalok Csetri Lajos fejtegetésére arról, hogy a magyar tudományos nyelv 18. század végén megindult rohamléptű fejlesztése a szerencsétlenül és erőltetetten magyarosított *terminus technicus*ok miatt kiábrándulást okozott, és az új század elején sokan visszatértek a latin szaknyelvhez (Csetri 2007. 23). Maga Márton a latin nyelv hazai hagyományaira való hivatkozás (Márton 1819) mellett azzal támasztja alá döntését, hogy a magyar tudományos nyelv nincs kellőképpen kiművelve (Krug 1820. Praefatio XV). E megállapítását azonban annak fényében kell értékelni, hogy Márton ebben az időszakban is tett erőfeszítéseket a magyar filozófiai szaknyelv érdekében, hiszen Krug két könyvének teljes fordítását elkészítette a latin mellett magyarul is. A *Fundamentalphilosophie* és a *Metaphysik oder Erkenntnisslehre* magyar változatának letisztázott kézirata megtalálható a pápai református levéltár 0.393 jelzetű kolligátumában, így ezeket a műveket a továbbiakban Márton magyar fordításában tudom idézni.

III. A KANT-MONOLIT

Ha a Márton Istvánnál lezajlott Kant–Krug váltás elvi hátterére vagyunk kíváncsiak, akkor a fő problémát a (kanti) kriticizmus jelenségének értelmezése képezi, a megoldást pedig az kínálja, ha megvizsgáljuk a kérdésben Krug, illetve Márton saját álláspontját, mely egyben filozófusi önképük meghatározó eleme is. Kiindulópontul Márton Krug-könyvének címmetszete kínálkozik (lásd az ábrát), melyen a kritikai filozófia vizuálisan is feltűnik, s melyről részletes leírásokat találunk a szakirodalomban, elsőként Meltzl Hugónál, aki *A tiszta ész kritikája* centenáriumára publikált német nyelvű tanulmányát a kép közepén emelkedő Kant-emlékmű feliratának és az alul álló kétsoros epigrammának az idézésével kezdi, majd így folytatja:

> A fenti emléktábla Márton Istvánnak a krugi kritikai filozófia rendszeréből készített latin nyelvű kiadásának igen eredeti címlapján található. […] Elszórtan álló ciprusfák és szomorúfűzek között a háttérben egy sor kisebb és nagyobb emlékművet és oszlopot pillantunk meg, melyek részben omladozva, széttörve és ferdén állnak; míg az előtérben, egy elkülönült sziklaalapzaton kolosszális monolit emelkedik, messze felülemelkedve a többi emlékművön, melyekre a régi és újabb kor összes ragyogó neve van felvésve Thalésztől Hume-ig. A kőoszlop csúcsa – melyet megérint egy verdeső bagoly – felhők mögött rejtezik, és csaknem a csillagokig ér. A talapzaton pedig a fenti felirat olvasható. Az egyes részleteiben bizarr elképzelést tükröző lap ötlete bizonyára magától Márton professzortól származott. […] Mindenesetre éppen ez a lap kellőképpen bizonyítja, hogy Kant a világban sehol máshol nem talált lelkesebb követőkre, mint magyar földön. (Meltzl 1881. 145–146. Saját fordításom – F. G.)

Pukánszky Béla (korábban idézett) képelemzése és legutóbb Mészáros Andrásé hasonlóképpen a Kant-kultusz lenyomatát látják a címképben, azzal a (talán nem csak nüansznyi) eltéréssel, hogy ők nem emlékparknak, hanem a „filozófusok temetőjének" látják az ábrázolt tájat. Mészáros kiemeli továbbá, hogy „a düledező vagy büszkén álló síremlékek között csupán Szókratész és Hume sírjánál áll egy-egy látogató. Az előtérben azonban felhőket karcoló csúcsával kimagasodik Kant obeliszkje, és rajta, fenn Minerva baglya." (Mészáros 2000. 116.)

Feltűnő, hogy a képértelmezők egyike sem szentelt figyelmet a kép alatti latin epigrammának, noha Meltzl még idézte is. Saját interpretációmnak viszont ez a kétsoros vers adja a magvát, ugyanis meglátásom szerint a címlapkép a humanista embléma műfajának keretei közt értelmezendő, vagyis képet és feliratot egységükben kell szemlélnünk. Jelen esetben az embléma három szükséges összetevője közül (vö. Büttner–Gottdang 2006. 137 f.) a kép *(pictura)* az emlékpark képi ábrázolása; a kísérő felirat *(inscriptio)* a Kant-emlékmű talapzatán olvasható; az egészet értelmezni hivatott epigramma *(subscriptio)* pedig a szabálynak megfelelően a kép alatt helyezkedik el. Ennek szövege a következő:

Non ego sum Veterum, sum Non-assecla Novorum,
Seu vetus est VERUM diligo sive novum.
(Balogh Piroska fordításában:
Nem vagyok én vak követője sem a régi dolgoknak, sem az újaknak,
hanem azt követem, ami igaz, legyen bár régi vagy új.)

Az epigramma John Owen (Ovenus) (1564 k. – 1622/1628 k.) wales-i neolatin epigrammatista gyűjteményéből származik, kisebb, a lényeget nem érintő módosítással (*Philalethes ad Paulum* [7, 47]: Owen 1976. 81). Egy négysoros epigramma második disztichonjáról van szó, mely a 17–18. században nagy népszerűségnek örvendett. Felbukkan különféle epigrammaválogatásokban, peregrinációs emlékkönyvekben, s például Herman Alexander Röell (1653–1718) református teológus és filozófus jelmondataként is szolgált (Wagenmann 1889). A kétsoros vers mottóként megtalálható a Krug *Fundamentalphilosophie*-jéből készített Márton-féle kéziratos magyar fordítás címlapján (Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, 0.393).

Az epigramma alapján a címmetszet a következőképpen értelmezhető. Mivel a vers szerint az igazság *(verus)* időn kívüli, a régi és az új dolgokon egyaránt felül álló entitás, és ez a közös mércéje mindenféle jelenségnek, ezért kizárható, hogy a képen emlékművekkel szimbolizált filozófusi teljesítmények fejlődési sorba volnának rendezhetők, melynek végén a kanti filozófia áll. Ehelyett a különféle filozófiai nézetek szimultán módon kínálják fel magukat a mindenkori szemlélők számára, akiket a két sétapálcás, kalapos úr jelképez. Az előtérben álló obeliszket, mely a filozófiatörténeti tájképet két részre osztja – bal oldalon a régiekkel, tehát az antik filozófiával, jobbra pedig az újkoriakkal –, s mely messze fölébe emelkedik a többi emlékműnek, felirata szerint „Immanuel Kantnak, a kritikai filozófia megalapítójának" *(philosophiae criticae conditori)* szentelte a hálás utókor. Ez a föléemelkedés azonban az epigramma értelmében nem jelentheti azt, hogy Kant mellett „minden más szellemi tényező eltörpül", hanem inkább azt fejezi ki, hogy a kritikai filozófia az „igazság" szerepébe kerül, tehát valamiféle mércét, módszert nyújt a többi filozófiai teljesítmény megítéléséhez. A kanti kritikai filozófia eszerint egy filozofáló közösségen belül (s nem más filozófiák ellenében) érvényesül, egyfajta metafilozófiaként.

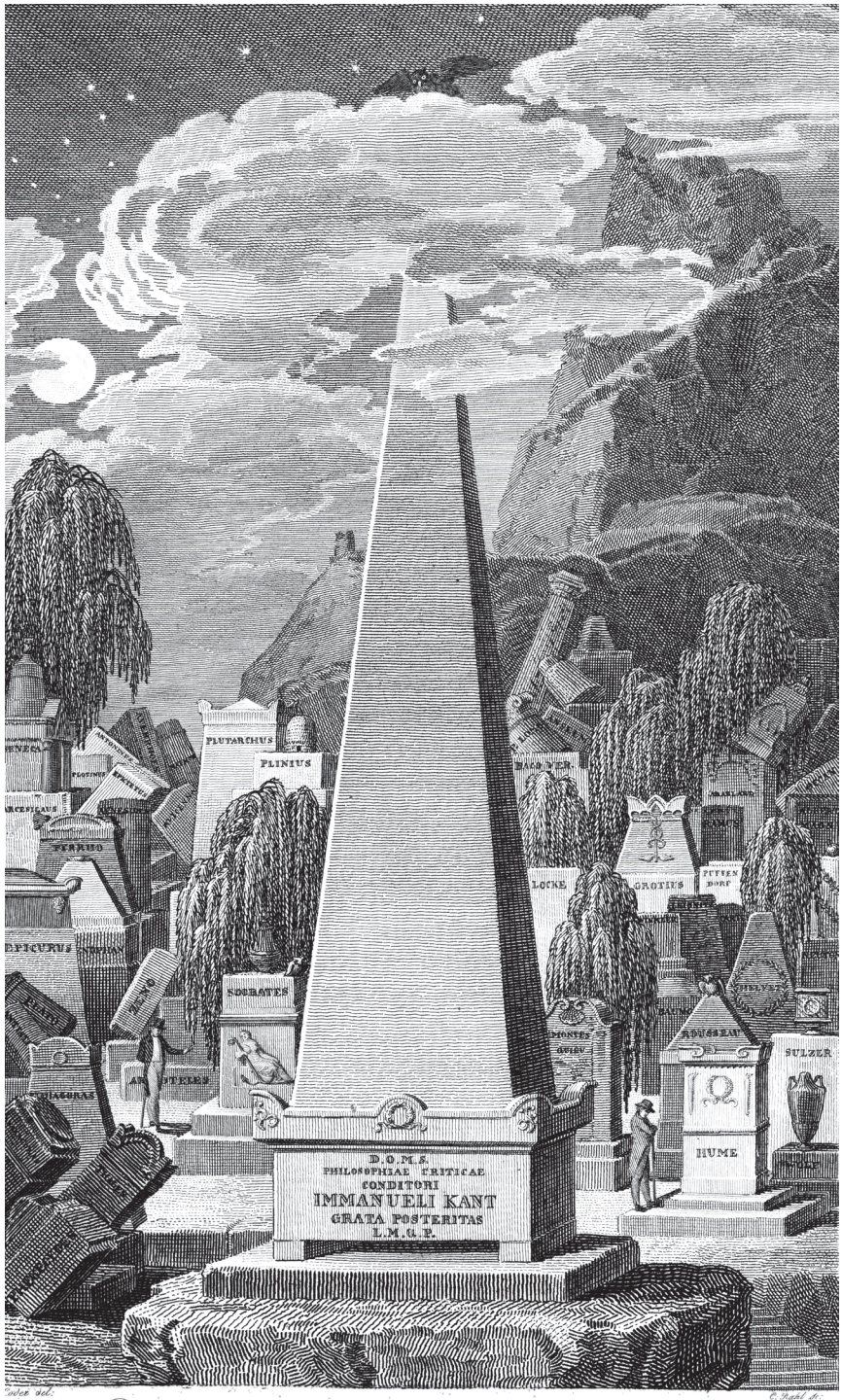

Non ego sum Veterum, sum Non-aseela Novorum,
Seu vetus est VERUM diligo sive novum.

IV. EKLEKTICIZMUS ÉS KRITIKAI FILOZÓFIA

A fenti képértelmezést nagyban alátámasztják Márton Istvánnak a Krug-kiadáshoz fűzött reflexiói, mindenekelőtt a Krug-kötetről a Hazai 's Külföldi Tudósításokban közreadott híradás következő részlete:

> A' *Kritika Philosophiát* szándékozom kiadni. […] Ezen Philosophálás' módjába venni hát részt, annyit tesz, mint magunkat, 's másokat is velünk edgyütt, a' tudományos Pallérozódásnak, a' szelíd és finom Izlésnek birtokába interesszálni; valamint erről lemondni, nem egyéb vólna, mint a' Barbaries Characterével magunkat megbéllyegezni. Nem a' Kantiana Philosophia hát, a' kiadandó Munkának a' Tárgya, minthogy a' Philosophia, éppen nem Kantiana még azért, hogy a' Philosophálásnak fel, Kant által talált módját foglalja magába, hanem, edgyátaljába szabad, 's a' tekintettől [értsd: 'tekintélytől'] egészszen független philosophálásbeli mód az, még pedig éppen azon értelemben, a' miben maga Kant is, első Criticájának befejezésével hívta meg a' Túdósokat, valamint azokkal, a' maradékot is, a' vele való edgyütt philosophálásra, vagy is arra, hogy az ő általa felfedezett gyalog útat, a' Critica' pai'sának szünetlen fedezése alatt Ország-úttá tenni igyekezzünk, – és így nem ő tsak maga, hanem ő is, Mi is vele edgyütt egyaránt philosopháljunk. (Márton 1819.)

A kritikai filozófia és a kantiánus filozófia elvi szétválasztásának szándéka nem csupán retorikai fogás (mondjuk a Kantot nem jó szemmel néző hatóságok kijátszására), hanem olyan elvi álláspont, mely azonos Krugéval, aki a *Fundamentalphilosophie* 119. §-ában így érvel (Márton István fordításában):

> a' Kriticismust nem szabad a' Kanticismussal öszvezavarni. Mert ámbátor Kant az ö kritikos irásaibann valósággal a' kritikos methodust követte átaljában: mindazáltal ezen Methodus azon irásokban bizonyos különös Modifikátziókkal jő elő, a' mellyeket annak charakteristikos határozatjaiul nem kell nézni. Sokkal inkább nem kell a Kriticismust, a' kritikos vagy Kantiana Philosophiával feltserélni. Mert amaz Methodus, é pedig Systema, még pedig vagy kritikos Systema átaljába, vagy Kanti kritikos Systema, a' miben külömbféle fogyatkozások és hibák fordulhatnak elő. (Krug é. n. *Fundamentomphilosophia*. 149; vö. Krug 1819. 277.)

Márton idézett könyvhirdetése *A tiszta ész kritikájá*nak végén olvasható módszertani reflexióra utal, mely a filozofálás „*kritikai* útját" a dogmatikus és szkeptikus eljárással szemben mint közös bölcselkedést definiálja, felszólítván az olvasót: maga is járuljon hozzá, hogy lehetségessé váljon „országúttá szélesíteni ezt az ösvényt, és még századunk letelte előtt valóra váltani azt, amit oly sok évszázad nem tudott elérni, nevezetesen, az emberi ész teljes megelégedésére megválaszolni a kérdéseket, melyek kíváncsiságát mindig is – bár eleddig hasztalanul – felkeltették" (Kant 1787/2009. 663). Megemlítendő, hogy a közösségi

filozofálás (Márton szavával: „edgyütt philosophálás") itt megfogalmazott igénye már a Kant-mű Bacon-mottójában is feltűnik, a módszertani önleírás integráns részeként:

> A tárgyról pedig, amelyről itt szó van, kérjük, hogy az emberek ne mint kialakult véleményről, hanem mint elvégzendő munkáról gondolkodjanak. De vegyék biztosra, hogy mi nem valami szektának vagy tanításnak a megalapozásán dolgozunk, hanem az emberi hasznosság és nagyság megalapozásán. Végül pedig [azt kérem, hogy] saját érdekeikről közösen, és egyenrangú felekként tanácskozzanak, és ők maguk vegyenek részt [a közjót célzó tanácskozásban]. Továbbá, hogy jót reméljenek, és ne képzeljék a mi *Instauratió*nkat valami határtalan és emberfeletti dolognak, és értsék meg; mert valójában ez a vége és a helyes határa a határtalan tévedésnek. (Balogh Piroska fordításában, vö. Kant 1787/2009. 13.)

Francis Bacon ezen önreflexív iránymutatásai az *Instauratio magna* bevezetéséből lényegében a filozófiai eklekticizmus követelményeit foglalják össze: ide tartozik a dogmatikus-szektás gondolkodás elutasítása; a tudomány nem bevégzett tanításként, hanem folyamatként, feladatként való értelmezése; a tudományos alkotás nem egyéni, hanem közösségi teljesítményként szemlélése; és a jövőbe vetett remény mozzanatának kiemelése. Ez a remény az antidogmaticizmusból fakad, abból, hogy a mindenkori művet tökéletlennek, de jobbíthatónak tartják – szemben a dogmatikusokkal, akik a meglévő iránti tekintélytiszteletükből fakadóan nem remélik, hogy a dolgokon lehetne javítani (vö. Albrecht 1994. 169).

A Bacon-mottó alkalmazásával Gerhart Schmidt szerint Kant azt kívánta kifejezésre juttatni, hogy folytatja az *Instauratio magna* projektjét és ezzel a karteziánus racionalizmus által megszakított hagyományvonalat viszi tovább (Schmidt 1967. 495). Annyi bizonyos: Krug és Márton egyaránt hajlanak rá, hogy a kritikai filozófiát mint módszert azonosítsák az eklektikus metódussal, vagyis olyan önálló válogatással, mely az emberről és annak viszonyairól való tudás felé fordul, s ennek megnyilvánulásaiból választja ki a közös vélekedés mércéjének legmegfelelőbb elemeket, hogy interszubjektív szinten érvényes megállapításokhoz jusson.

Ennek látszólag ellentmond, hogy Krug *Fundamentalphilosophie*-jének *A' Kriticismus Charakteréről* írott fejezetében az eklekticizmust mint „methodustalan" irányzatot utasítja el, azonban ez az elhatárolódás valójában csak a kifejezés negatív értelmére vonatkozik, vagyis az anyagot meggondolás nélkül összehalmozó szinkretizmusként értett eklekticizmusra, míg a pozitívan felfogott, vagyis megalapozott és önálló válogatást jelentő eklekticizmust ugyanitt a kriticizmussal azonosítja:

> Az igazi választást tsak kritikossann lehet eltalálni. Mert az igazi Krisis minden Systemát, 's minden edgyes állitást részrehajlás nélkül megvi'sgál, 's mindenből a' mi jó,

> azt tartja meg; de erre nem tettszése szerént mint öszvenyalábolás által akad, hanem a' midön bátorságos Principiumokból kiindul, az Igaz és Jó a' mi más Systemákban széllyelszórva találtatik, önként ajánlják magokat 's ollyan rendben, mi az igaz Tudománynak megfelel. (Krug é. n. *Fundamentomphilosophia*. 150; Krug 1819. 279.)

Michael Albrecht nagy monográfiájában azért vonja ki Krugot az eklektikus filozófia köréből, mert úgymond nála a helyes kiválasztás „már előzőleg meglévő princípiumokon alapul" (Albrecht 1994. 603). Csakhogy Krugnál a filozófia princípiumai nem deduktív levezetések alapjaiul szolgálnak, hanem egy azzal ellentétes irányú „redukció" eredményei:

> A' fő Formalprincipiomnak, nem a' minden philosophiai Megesméreteknek edgyetlen edgy Tételből mint azoknak közös forrásokból vagy gyökerekből való leszármaztatására (:Deductio:), hanem azoknak edgyetlen edgy tzélra, mint közös közép-, vagy égetőpontjokra való Vezérül kell szolgálniuk. […] A' fő Formálprincipiom tsak zárkő a' Philosophia bóltozatjában, valamint a' fő Materialprincipiomot annak fundamentomául nézhetni. (Krug é. n. *Fundamentomphilosophia*. 40. Krug 1819. 75.)

A filozófia felépítménye Krugnál úgy fest tehát, hogy az „önnön tudatunk Téteménnyeire [Tatsachen]" való reflektálásból fakadnak a „materiale Principiomok", majd a filozofáló szubjektum e felismert princípiumokra adott további általánosító reflexiók révén jut el a „formale Idealprincipiomok"-hoz, melyek által az ismeretek „tudományossági ábrázatot, vagyis systematikos formát" öltenek magukra (Krug é. n. *Fundamentomphilosophia*. 32; Krug 1819. 57–58.)

A filozófia történetét Krug az ilyen értelemben vett önreflexív, az ember megismerését előtérbe helyező filozófia érvényre jutásaként adja elő. Eszerint Szókratészt azért lehet „nemünemüképpen első Philosophusnak nevezhetni", mert

> a' philosophaló Okosságot ő vezette elebb a' Praktikumra. A' Practikum az, a' mi az embernek edgy ő benne magába lévő világot ad tudtára, a' mi őtet edgy ollyatén munkássággal esmerkedteti meg, a' minek kutfeje egyedül ő magába van, a' mi őtet arra kényszeríti, hogy önnön magába térjen, maga magára reflektállyon. (Krug é. n. *Fundamentomphilosophia*. 12; Krug 1819. 18.)

Ehhez a hagyományhoz az „ujjabb időkben" visszatért a filozófia:

> a' Philosophusok ujra magokba tértek 's önnön magokat tették vi'sgálódásaiknak Tárgyául, hogy az emberi Léleknek tiszta formájával, vagy is a' Lélek öszveséges munkásságának eredeti tselekedetmódjával, feltételeivel, törvénnyeivel 's határaival megesmerkedhetnék. (Krug é. n. *Fundamentomphilosophia*. 13; Krug 1819. 20.)

Ezen irány képviselői közül Krug Leibnizet, Locke-ot és Hume-ot említi, hozzátéve: „ezen Studiumot […] tsak Kántnak az öszveséges Elmetehettségekről tett szélessebben kiterjedő 's méllyebben béható Kritikája vitte helyesebb principiomokra vissza, azt nyomóssabban meg […] fundálta, jóllehet tökélletességre ingyen sem vitte" (ugyanott).

Megjegyzendő, hogy a kanti kriticizmus ezen történeti kontextualizálásának képi megjelenítéseként érthetjük a Márton-féle Krug-kiadás címlapmetszetén az egyes filozófus-emlékműveken elhelyezett szimbólumértékű ábrákat. Ilyen először is a Plinius-emlékkövön emelkedő méhkas, mely minden valószínűség szerint az eklektikus filozofálásra utal, lévén a gyűjtögető méhek Seneca óta ennek a módszertani irányzatnak a jelképei (vö. Albrecht 1994. 52–53; Gierl 1997. 499), s az ifjabb Pliniust szokás az eklektikusok közé sorolni (Albrecht 1994. 390). A Szókratész-emlékművön egy horgonyt tartó női alak ismerhető fel. A horgony a reménység egyetemes szimbólumaként itt az eklektikus filozófia jövőorientált-antidogmatikus vonására utalhat. A Hume-monumentumot díszítő két égő fáklya pedig az önismereti jellegű megvilágosodást, igazságot jelképezheti. Az a körülmény, hogy a két kalapos-sétapálcás úr éppen az utóbbi két emlékjelet tünteti ki figyelmével, a Krug-féle filozófiatörténet alapján az antik és újkori filozófiának a kantit megelőlegező antropocentrikus-humanista fordulataira tett utalásként érthető. (Ez egyben érdekes adalék ahhoz az újabb értelmezéshez, amely Kant kopernikuszi fordulatát a skolasztika ellenében végrehajtott humanista fordulattal hozta analógiába: Kelemen 2004.)

Márton Istvánnak a Krug-fordítás elé illesztett *Praefatio*-ja a pápai professzor saját eszmélkedésének narratívájában szól a kanti kriticizmusról. Eszerint kezdő filozófusként „éjjel-nappal Kant műveit tanulmányozta, hogy megszabaduljon a dogmatikus tanítások nyomasztó hatásától és eljusson az úgy nevezett kritikai filozófia forrásaihoz" (Márton 1820. VII). Ezen eszmélkedés eredményeként sikerült belátnia Kant kopernikuszi fordulatának igazságát: Kant azon fáradozott, hogy „a dolgok általános természetét, saját jelenségeik törvényeit az emberi szellem eredeti törvényeiből vezesse le" és ne fordítva: ettől a megállapítástól Márton korábban még visszariadt, úgymond „a dogmatizmus befolyása alatt" (Márton 1820. VII). Néhány oldallal később Márton a filozófia szókratészi fordulatára utal elismerően, így az érvelés egészének szintjén párhuzamot hoz létre a filozófia ókori és újkori antropocentrikus irányváltása között:

> Az a filozófus, aki – Szókratészt követve – bevezeti a filozófiát az emberek házaiba, és elébük tárja az emberi és polgári jogokat, a mindenkire érvényes erkölcsi kötelességeket, valamint a reményt és a jövőbe vetett bizalmat, az nemcsak a filozófiát, hanem magát a bölcsességet látszik lehozni az égből a földre (Márton 1820. X).

A bevezető végén Márton azzal indokolja Krug műveinek lefordítását, hogy a lipcsei professzor az, aki a sok német filozófus közül „a kritikai filozófia egész rendszerét továbbfejlesztette és kiteljesítette" (Márton 1820. XV).

V. KRUG ÉS MÁRTON KANT-KRITIKÁJA

Hogy vajon miért szorult rá Kant rendszere a továbbfejlesztésre, abba Márton előszava nem bocsátkozik bele. Mindenesetre megjegyzendő, hogy ugyanő már egy 1818-as szövegében abban látta az általa követett „Critica Philosophia" lényegét, hogy az

> még maga serkenti 's ösztönözi Olvasóját arra, hogy minden állításoknak utolsó okait az utolsó Fenektételekig magának a' Léleknek Tárházába keresse ki, hogy az maga gondolkozzon, és azt a' mit a' Criticismus' Fundatora elkezdett, ő is és minden utána következők, nagyobb nagyobb tökélletességre vinni igyekezzenek (Márton 1818. 77).

Eszerint a kritikai filozófia *per definitionem* tökéletesítendő filozófia lehet csak. Az ennek kanti változatával szembeni kifogás megértéséhez ismét a Krug-fordítás címlapképére kell pillantanunk. Az eddigi érvelésből az következik, hogy itt az eklekticizmus tudományszemlélete nyújtotta filozófiatörténeti tájképet látjuk. Az eklekticizmus tudományfelfogása Wilhelm Schmidt-Biggemann szerint a „síkság topológiájának" felel meg:

> a spekulációnak azokba a magaslataiba, melyeket Leibniz és Kant elértek, egyáltalán nem emelkedhettek fel az olyan tanítások, amelyek közvetlenül a gyakorlatban kívántak hatni. A gyakorlati embereknek síkságra van szükségük. […] A síkság ismerete az, amelyben nincsenek kategoriálisan a harmadik dimenzióba emelkedő kilátó és orientációs pontok, s így ez az ismeret csak a területen átvándorolva szerezhető meg, a szó pontos értelmében *tapasztalat*ként. [A németben *Erfahrung* ('tapasztalat', a. m. 'bejárás', 'beutazás'.] (Schmidt-Biggemann 2011. 35–36.)

A képen látható Kant-obeliszk egekbe törő csúcsát éppen ennek a spekulációnak, mégpedig a metafizikai spekulációnak a jelképeként értelmezhetjük. Ez utóbbira utal az emlékmű felső része körül csapkodó éjszakai bagoly, mely Arisztotelész óta a metafizikai megismerés szimbóluma (vö. Steel 2001). Fontos ugyanakkor, hogy az emlékoszlop tetejét felhő (a megismerhetetlenség jelképe) takarja, és a két kürtőkalapos vándor meg sem próbál a kiemelkedő Kant-oszlopra felpillantva keresni orientációs pontot, hanem ehelyett más, kisebb emlékműveket tanulmányoznak. Mindezt úgy érthetjük, hogy a képen ábrázolt ek-

lektikus-kritikai filozófiai hagyománynak nem képezik a részét a kanti filozófia metafizikus-spekulatív elemei.

Krug rendszerében a Lét és Tudás *(Sein und Wissen)* szintézise egyben a filozofálás abszolút határpontja is: e szintézis eredetének, feltételeinek kutatása e határpont átlépésével alaptalan spekulációkhoz, önkényes dogmatizmushoz vezet (Krug 1819. 81; vö. Nagy 1983. 163). A kanti transzcendentális idealizmus Krug szerint a külvilág létében való kételkedéssel e határpont átlépésének veszélyét hordozza magában:

> ha a' transcendentalis Idealismus azt tenné, hogy a' Megesméretobjektumok nem egyebek, mint a' megesmerő Subjektumnak (az ÉNnek:) Produktumi, következésképpenn a' külső Érzékvilág is nem egyéb, mint a' mi tulajdon belső Munkásságunknak külső viszonszinlete, a' Magábavalónak Megfogata [*Begriff eines Dinges an sich*] pedig tellyességgel fundamentom nélkül való és semmi, következésképpenn az, még tsak úgy is, mint a' Megesméretnek Határmegfogása [*Grenzbegriff*] helybe nem hagyható: látnivaló hogy az illyetén Idealismus a' Philosophálásnak általános határpontját általhágja, 's annál fogva inkább a' transcendens (materialis és dogmatikos:) mint transcendentalis Idealismus nevezetét érdemli meg. (Krug, é. n. *Metaphysika* 14; Krug 1820/b. 30–31.)

VI. KÖVETKEZTETÉSEK

Mindezek alapján a címmetszet ábrázolása a kanti filozófiáról kettős üzenetet hordoz: egyrészt azt fejezi ki, hogy a königsbergi filozófus által megalapított kritikai filozófia szolgáltat módszert a közösségi jellegű, tapasztalati alapú, eklektikus jellegű filozofáláshoz, melynek célja *sensus communis*-szerű, interszubjektíve megalapozott igazságok feltárása. Másrészt a kritikai filozófia kanti rendszere transzcendens-spekulatív-dogmatikus elemeinek elutasítását is leolvashatjuk a képről. Ily módon a címmetszet híven ábrázolja Krug, illetve Márton Kanthoz való viszonyulását, azt, hogy a kanti rendszerhez nem mint lezárt egészhez közelítenek, mely önmagában hordozza megértésének kulcsát, hanem az 'igazság' külső szempontjából eklektikus módon elkülönítik benne a megfelelő és elutasítandó részeket.

Kérdés végül, hogy a filozófiatörténet-írás mihez kezdjen az eklektikus módszertant követő, a filozofálást nem individuális rendszerekben, hanem közösségi tevékenységként felfogó filozófusokkal és életművükkel, mint amilyen Wilhelm Traugott Krug vagy éppen Márton István. A nagy, kanonikus alakokra összpontosító hagyományos filozófiatörténetben csak mellékes figurák lehetnek ők, ez esetben Kant-követők, kantiánusok. A német professzor kapcsán itt csak Wolfgang Röd értékelésére utalok, aki Krugot a „kantianizmus" azon korai képviselői közé sorolta, akik „nem tudtak önálló idealista felfogást kifejleszteni"

(Röd 2006. 150). Ez a fajta megközelítés azonban tökéletesen ellentétes azzal, ahogyan Krug és Márton gondolkodtak a filozófiatörténetről mint a különféle, szimultán feltáruló nézetek tárházáról, amelyből a filozofáló szubjektum szabadon válogathat az örökérvényű „igazság" kritériumai alapján. Az eklekticizmusban – mint Schmidt-Biggemann megállapította – a históriának nincs „időindexe": egyszerre állt benne rendelkezésre minden korszak és terület történelme (Schmidt-Biggemann 2011. 37).

Ebbe a filozófiatörténetbe pedig mindenki becsatlakozhat, aki képes „okos okokat" *(vernünftige Gründe)* előhozni (Krug, é. n. *Fundamentomphilosophia*. 148), s ezzel csatlakozhat a „filozófiai köztársasághoz". Krug a pozitív értelmű eklekticizmus értelmében vett „kriticizmust" nevezi a „valódi filozófiai republikanizmusnak" (Krug 1819. 276). E közösség tagjaként

> a' philosophikos Közönséges Társaság Polgárjának van az a' jussa, hogy a' mindenes Emberokosságot [allgemeine Menschenvernunft], a' maga személlyében repraesentálja, és a' maga Meggyőzettetését [meggyőződését] nem mint tsupa magános vélekedést, hanem mint minden Polgártársára néző Törvényt úgy tartassa (Krug, é. n. *Fundamentomphilosophia*. 149; Krug 1819. 276).

Persze mivel e „törvények" alapját nem a tekintély képezi, azokat bárki újabb kritika alá vonhatja az általános emberi ész alapján. Egyszóval az eklekticizmus szemléletében a filozófiai tájék minden szegmense érdekes, mert minden egyes filozófia részesedik valamennyire az igazságból – ugyanakkor a teljes igazságnak egyik sincs a birtokában, mert ahhoz csak a közösségileg alkalmazott kritikai filozófia vihet közelebb.

Végül az a kérdés adódik, hogy a filozófiatörténet-írás milyen módszer szerint lehet képes feldolgozni az ilyen szemléletű filozófia anyagát. A feladat nem egyszerű, mert az ennek a tárgynak megfelelni akaró kontextuális filozófiatörténet nem szemelgethet ki magának előre egyes szerzőket, műveket és folyamatokat, hanem potenciálisan a korszak egészének filozófiájában kell „jártasságot" szereznie, s az egyes munkákon túl meg kell ismernie az általuk képzett hálózatot is. Ugyanakkor nem az anyag „extenzív totalitásában" elvesző végtelen és céltalan adathalmozásról van szó, hanem a vizsgált tárgy belső összefüggéseinek feltárásáról. Egy ilyen filozófiatörténet dilemmája azé a „pontos megfigyelőé", aki – Goethe *Morfológiá*jának bevezetése szerint – nem arra törekszik, hogy a tapasztalat labirintusából egy eszmei fonál segítségével minél hamarabb kijusson, hanem hogy a maga sajátos módján „otthon legyen benne", anélkül persze (tehetjük hozzá), hogy közben teljesen eltévedne (Goethe 1817/1969. 14).

IRODALOM

Albrecht, Michael 1994. *Eklektik: Eine Begriffsgeschichte mit Hinweisen auf die Philosophie- und Wissenschaftsgeschichte*. Stuttgart – Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog.

Almási Balogh Pál 1835. *Philosophiai pályamunkák* I. Buda, Magyar Kir. Egyetem.

Bachleitner, Norbert 2017. *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag.

Büttner, Frank – Gottdang, Andrea 2006. *Einführung in die Ikonographie: Wege zur Deutung von Bildinhalten*. München, C. H. Beck.

Csetri Lajos 2007. A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól. In Csetri Lajos *Amathus: Válogatott tanulmányok*. 1. kötet. Budapest, L'Harmattan. 9–58.

Gierl, Martin 1997. *Pietismus und Aufklärung: Theologische Polemik und die Kommunikationsreform der Wissenschaft am Ende des 17. Jahrhunderts*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.

Goethe, Johann Wolfgang von 1817/1969. Zur Morphologie. Ersten Bandes erstes Heft 1817: Das Unternehmen wird entschuldigt. In Johann Wolfgang von Goethe: *Schriften zur Morphologie II. Morphologische Hefte 1817–1824*. Szerk. Wilfried Malsch. Stuttgart, Cotta. 13–14.

Horkay László 1974. Kant első magyar követői. In Szauder József – Tarnai Andor (szerk.) *Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 201–228.

Kant, Immanuel 1787/2009. *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János. Budapest, Atlantisz.

Kelemen János 2004. A kopernikuszi fordulat és a „humanista Kant". *Világosság*. 45/10–11–12. 133–138.

Krug, Wilhelm Traugott 1819. *Fundamentalphilosophie oder urwissenschaftliche Grundlehre* [2. kiad.]. Züllichau und Freistadt, Darnmann'sche Buchhandlung.

Krug, Wilhelm Traugott 1820. *Guilielmi Krug philosophiae in academia lipsiensi professoris systema philosophiae criticae I. Philosophiam Fundamentalem, Logicam, Metaphysicam et Aestheticam in se complectens*. Ford. és szerk. Márton István. Bécs, Anton Pichler.

Krug, Wilhelm Traugott 1820/a. *Guilielmi Krug philosophiae in academia lipsiensi professoris Logica. In compendium redegit […], atque in usum scholarum humanitatis seorsum edidit*. Ford. és szerk. Márton István. Bécs, Anton Pichler.

Krug, Wilhelm Traugott 1820/b. *Metaphysik oder Erkenntnisslehre* [2. kiad.]. Königsberg, August Wilhelm Unzer.

Krug, Wilhelm Traugott é. n. *Fundamentomphilosophia* [163 pp.]; *Metaphysika* [204 pp.]. Ford. Márton István. In Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára (Pápa), 0.393.

Márton István 1818. M. A. T. P. Recensens Úrnak viszonozására írtt válasz. In *Prof. Tiszt. Márton István úrnak Ker. morális katekhismus nevű munkájára* írtt *recensiók az azokra tett feleletekkel egybekötve*. Bécs, Pichler Antal. 49–85.

Márton István 1819. Hirdetések: Tudományos Hiradás. *Hazai 's Külföldi Tudósítások*. 6. (1819. júl. 21.), o. n.

Márton István 1820. Praefatio. In Krug 1820. VII–XVI.

Meltzl Hugó [von Lomnitz aláírással] 1881. Beiträge zur Geschichte der *Kritik der reinen Vernunft* in Ungarn: Zum Centenarium der *Kritik der reinen Vernunft*. Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok. 5/10. 145–158.

Mester Béla 2006. *Magyar philosophia: A szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig*. Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia.

Mészáros András 2000. *A filozófia Magyarországon a kezdetektől a 19. század végéig*. Pozsony, Kalligram.

Nagy Endre 1983. *A magyar esztétika történetéből: Felvilágosodás és reformkor*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Owen, John 1976. *Ioannis Audoeni Epigrammatum: Libri IV–X*. Szerk. John R. C. Martyn. Leiden, Brill.

Pál József és Újvári Edit (szerk.) 2005. *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából* 3. kiad. Budapest, Balassi.

Pukánszky Béla 1932. *Hegel és magyar közönsége*. Budapest.

Röd, Wolfgang 2006. *Die Philosophie der Neuzeit 3. Erster Teil: Kritische Philosophie von Kant bis Schopenhauer*. München, C. H. Beck.

Sauer, Werner 1982. *Österreichische Philosophie zwischen Aufklärung und Restauration: Beiträge zur Geschichte des Frühkantianismus in der Donaumonarchie*. Amsterdam, Rodopi.

Schmidt, Gerhart 1967. Ist Wissen Macht? Über die Aktualität von Bacons *Instauratio magna*. *Kant-Studien*. 58/4. 481–498.

Schmidt-Biggemann, Wilhelm 2011. *Teodícea és tények: A német felvilágosodás filozófiai profilja*. Ford. Boros Gábor és Simon József. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Német–Magyar Filozófiai Társaság.

Steel, Carlos 2001. *Der Adler und die Nachteule. Thomas und Albert über die Möglichkeit der Metaphysik*. Münster, Aschendorff Verlag.

Szabó Károly 1860. *Mándi Márton István. A helvét hitvallásuak* pápai főiskolájának *alapitója, s ugyanott a bölcsészet és mennyiségtannak negyvenegy évig rendes tanára*. Pápa, A reformált főtanoda betűivel, Magda I. által.

Tóth Dániel 1833. Mándi Márton István életrajza. In Tóth Dániel (szerk.) *Egyházi Almanak 1833-dik esztendőre*. Pozsony, Wigand Károly Fridrik. 168–211.

Trócsányi Dezső 1931. *Mándi Márton István tudományos munkássága*. Pápa, Főiskolai Könyvnyomda.

Wagenmann, Julius August 1889. Roëll, Hermann Alexander. In *Allgemeine Deutsche Biographie* 29 (1889), Leipzig, Duncker & Humblot. 41–42.

Wilfing, Alexander 2015. Die staatlich erwirkte Kant-Zensur: Von Franz II. bis Graf Thun. In Violetta Waibel (szerk.) *Umwege: Annäherungen an Immanuel Kant in Wien, in Österreich und in Osteuropa*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 32–39.